

підприємницької діяльності в нашій країні на принципах християнської моральної доктрини.

О.Саган* (м. Київ)

ДВІ СІМ'Ї ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ: ЧИ МОЖЛИВЕ ОБ'ЄДНАННЯ?

Четвертий (Халкидонський) Вселенський собор 451 р. розділив Вселенське православ'я на дві великі частини. Перша – Православні церкви (халкидонські, ортодоксальні, "Східні" ("Efsten"), до яких відносимо чотири давні патріархати (Константинопольський, Олександрійський, Антиохійський, Єрусалимський) разом із більш молодими визнаними і невизнаними автокефальними православними Церквами, яких нині у світі нараховується біля двадцяти. Однак, незважаючи на пізніший поділ православ'я ще й на національні Церкви (розділення тут відбувалося, як правило, за адміністративним принципом), всі вони являють собою єдину церковну спільноту із спільним віровченням і характером вияву церковного життя. За основу істинної апостольської віри вони приймають насамперед, окрім Біблії, ще й рішення семи Вселенських соборів.

Другий напрям – Східні православні церкви (СПЦ), які мають багато загальних назв: "Малі східні церкви", "Давні орієнтальні церкви", "дохалкидонські Церкви" чи "нехалкидонські Церкви". В науковій літературі найчастіше зустрічається саме "Oriental Orthodox Churches". В різних джерелах подається різна кількість цих Церков – від 5 до 7, тому є сенс подати їх назви:

- Коптська православна церква Олександрії (як окрема єпархія в Церкву входить Британська православна церква);
- Сирійська православна церква Антіохії і всього Сходу. В російській церковній літературі відома як сиріо-яковитська чи просто яковитська;
- Апостольська Кафолічна Асирійська Церква Сходу;
- Вірменська апостольська церква;
- Ефіопська православна церква Тевахедо;
- Маланкарська православна сирійська церква Індії;

* САГАН О.Н. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

- Ерitreйська православна церква, яка була утворена після проголошення незалежності Ерitreї у 1993 р., а тому випускається з уваги дослідників, які користуються застарілими джерелами. Отримала автокефалію від Коптської ПЦ.

Ці Церкви визнають лише перші три Вселенські Собори. Тому понад 15 століть перебували у стані якщо не відвертої ворожості, то, принаймні, у відсутності євхаристійного спілкування із Ортодоксальними православними церквами. Були навіть проголошені взаємні анафеми, які, зауважимо, не зняті й досі.

Історія появи СПЦ сягає ще V століття. У 451 р. (8 жовтня) в передмісті Константинополя Халкидоні, що розташований на азіатському березі Босфору, був скликаний собор з приводу вчення Євтихія. Згідно традиційної еклезіології, III Вселенський Ефеський собор так і не виробив позитивної позиції Церкви щодо вчення Константинопольського патріарха Несторія (427-431 рр.). В основу догматичного визначення собору в Ефесі було покладено "Дванадцять анафематизмів" ("Дванадцять глав про боголюську єдність Христа") непримиримого опонента Несторія Олександрійського патріарха-папи Кирила. Але ні Кирило, ні Ефеський Собор так чітко і не визначили, що ж є еретичного у вченні Несторія. Ця двозначність й призвела до появи вчення архімандрита Євтихія, який був представником Олександрійської теологічної школи і, що цікаво, в основу свого вчення поклав ці ж "Дванадцять анафематизмів" патріарха Кирила, але по своєму витлумачив їх.

Євтихій стверджував, що Ісус Христос – не Боголюдина, а Бог, тому що має лише одну божественну природу. Це вчення й отримало назву "монофізитства", на відміну від "діофізитства" – розділення божественного і людського у Христі, а, отже, заперечення його божественної природи (Несторій).

Але традиційне богослов'я не врахувало той факт, що ні халкидоніти, ні нехалкидоніти не приєднувалися до цих єресей. І нинішні Східні православні церкви не є сповна монофізитськими, як це традиційно прийнято вважати. Справа тут була в плутанині термінології. В єдиній особі Христа божественне і людське поєднується в "іпостасній єдності", "незлитно, незмінно, нероздільно і нерозлучно" [Болотов В.В. Лекции по истории древней Церкви.- Т. IV.- М., 1907.- С. 292]. Для тих, хто визнавав Халкидонське віровизначення, божественна і людська природа Христа, *physeis*, поєднувалася в його іпостасі – *hypostasis*. Нехалкидоніти

продовжували використовувати термін "mia physis" (одна природа, ество) при описі єдності Воплоченого Слова Божого як особистості. В цьому понятті "одної природи" однаковою мірою включено і божественне і людське в Христі. Physis у халкидонітів означало "природу", у нехалкидонітів – "особистість". Саме відсутність взаємопорозуміння щодо змісту цього терміну й стала каменем спотикання і джерелом розбрату між халкидонітами та нехалкидонітами. Як показали подальші події, різна форма означала одну суть, а розділення було, за великим рахунком, штучним.

Але справа була не лише в богослов'ї. Якби це було так, то, на нашу думку, через деякий час розбіжності у віровченні були б узгоджені, примирення між цими двома потужними напрямками православ'я було б досягнуто. Про це свідчить навіть той факт, що ще понад два століття після Халкидонського собору спілкування і співпраця з різноманітних питань між халкидонітами та дохалкидонітами продовжувалася. Незважаючи навіть на той факт, що країни-нехалкидоніти потрапили під владу ісламських завойовників, обмін і богословські контакти не припинялися. Багато літургійних текстів, що були створені вже після Собору 451 р., є спільними: гімн "Єдинородний Синє", пасхальний канон св. Іоанна Дамаскіна тощо. Багато (принаймні 4 атрибути) із визначень Халкидонського собору є у літургійних текстах нехалкидонських Церков. Більше того, літургія св. Марка, що є основою у Коптській церкві, широко використовується в Олександрійській церкві. Інколи атрибутика окремих православних Церков виявляється ближчою до традицій СПЦ, аніж до ортодоксальних. Наприклад, у російській ПЦ, як і у коптів, святий престол у вівтарі є квадратним, а не подовгуватим, як у греків. [Дет. див.: Путешествие по Египту в монастыри св. Антония Великого и препод. Павла Фивейского, в 1850 г. архимандрита Порфирия Успенского.- СПб., 1856.- С. 189]

До середини VII ст. було кілька спроб з боку як Константинопольського імператора, правителів інших православних держав, так і самих Церков розпочати діалог між двома гілками православ'я. Однак негативну роль тут зіграли політичні протиріччя й культурні відмінності між Церквами. Східні православні церкви потрапили у вир боротьби між двома імперськими столицями – Римом і Константинополем, з одного боку, а також боротьби могутнього елліністично-єгипетського центру в Олександрії проти обох столиць. Коли додати до цього протистояння між Олександрією та сирійською богословською школою Антіохії, яка, в свою чергу, мала відчутний вплив на богословське життя Старого й Нового Риму, а також прояви

особистої неприязні між предстоятелями і провідними богословами Церков, то стає зрозумілим, чому діалог не відбувся і єдність не була відновлена.

Проте ріст урбанізації суспільства у XX ст., налагодження зв'язків між Церквами різних юрисдикцій, що не могло не відбуватися за умов росту діаспор практично всіх православних Церков, розвиток екуменічних рухів призвели до якісних зрушень у взаємовідносинах Православних та Східних православних Церков. Вловлюючи тенденції змін, на порозі яких стояло все християнство, Вселенський патріарх Афінагор у 1959 р. (а, нагадаємо, що саме в цьому році було оголошено про скликання II Ватиканського собору) зустрівся із авторитетним богословом (згодом – митрополитом Делійським) Маланкарської православної сирійської церкви Індії Полом Вергезе. Афінагор, глибоко вникнувши в суть богословських протиріч і не вбачаючи якихось серйозних перешкод у налагодженні стосунків між Церквами, заявив, що ще до кінця цього (1959) року "ми досягнемо єдності" [Богословский диалог между православной церковью и Восточными православными церквями. Хрестоматия. Составитель и редактор К.Шайо.- М., 2001.- С. 20].

Однак 15 століть розриву і розвиток у різних політичних, етнічних та міжконфесійних умовах все ж позначилися важким відбитком недовіри у відносинах між православними Церквами. Інтенсивні міжцерковні переговори і реальна богословська робота у самих Церквах розпочалася лише після Першої всеправославної конференції 1961 р. Після Родоських ініціатив переписка між Вселенським патріархом і Східними православними церквами вже практично не припинялася. Були визначені конкретні напрями співпраці, зокрема заплановані спеціальні зустрічі саме з вирішення питання СПЦ.

Після першої Родоської зустрічі відбулося декілька **неофіційних** зустрічей між представниками Православних (назвемо їх халкидонськими) і Східних (нехалкидонських) православних церков. Ці зустрічі мали вирішальне значення для розвитку подальших офіційних контактів. Перша зустріч (11-15 серпня 1964 р.) відбулася в Ааргусі (Данія). Вже на цій зустрічі було віднайдене повну узгодженість в розумінні православ'я, зокрема природи Ісуса Христа. Було зазначено, що хоча обидві сторони використовували різну термінологію, але висловлювалася одна й та ж істина. Обидві сторони мають єдине за своєю суттю христологічне вчення єдиної нерозділеної Церкви, сформульоване св. Кирилом. Визнання чи не визнання Халкидонського собору зовсім не означає визнання вчень Несторія й

Євстихія. На зустрічі було також зазначено, що рішення Халкидонського собору можуть бути зрозумілі лише як підтвердження постанов Єфеського собору 431 р., а ще краще усвідомлюються в світлі наступного, Константинопольського 553 р. Вселенського собору. Всі Собори розглядаються як етапи певного цілісного процесу. Зазначено, що історики Церкви повинні осмислити і вивчити у всій повноті ту суттєву роль, яку відіграли у виникненні розділення двох гілок православ'я політичні, соціальні і культурні фактори [Does Chalcedon Divide or Unite? Towards Convergence in Orthodox Christology.- Geneva, 1981.- P. 3-4].

Друга всеправославна зустріч відбулася 25-29 липня 1967 р. в Брістолі (Англія). Тут було заявлено, що обидві сторони підтверджують динамічну незмінність божественного і людського у єдиному Христі. Ті, хто говорить про "дві", зовсім не мають на увазі ніякого розділення чи відособлення. Ті ж, хто говорить про "одне", нічого не змішують і не говорять про злиття. Універсальною є формула про незлитність, незмінність. Нероздільність і нерозлучність – ця формула відноситься до спільної спадщини обох напрямів православ'я. На зустрічі було заявлено про необхідність підготовки спільної Декларації, в якій буде сформульована спільна віра в єдиного Господа Ісуса Христа, якого всі визнають досконалим Богом і досконалою людиною. Ця Декларація не буде мати статусу сповідання віри і повинна розроблятися спільно створеною із авторитетних богословів обох напрямів Змішаною комісією. Перш за все необхідно узгодити питання юрисдикції, зняття анафем і засуджень з окремих діячів Церков, які, зокрема, в інших Церквах вважаються святими чи вчителями. Також треба вирішити питання визнання чи невизнання окремих соборів Церков тощо [Там само.- P. 5-7].

Третя неофіційна всеправославна зустріч відбулася 16-21 серпня 1970 р. в Женеві (Швейцарія). Знову було підтверджені напрацьовані документи про єдність спільної для обох течій православ'я христології. Зокрема в них знаходимо підтвердження того, що людська воля й енергія Христа не поглинаються Його божественною волею й енергією. Учасники зустрічі в процесі співпраці переконалися, що спільність позиції Церков виходить за межі власне христології й охоплює також інші аспекти в сфері богослужіння, духовного життя, віровчення і канонічної практики, в розумінні Святої Трійці, таїнства втілення, особи і дій Святого Духу, у питаннях про природу Церкви, есхатологію тощо. На зустрічі були виділені й ті еклезіологічні проблеми, які поки що відрізняють Церкви: значення і роль деяких соборів в житті Церков; проголошення

анафем чи оголошення святими деяких вчителів Церкви (Лев, Діоскор, Севір); юрисдикції (різне розуміння тієї форми, в якій проявляється єдність Церкви на місцевому, регіональному чи світовому рівнях).

Учасники зустрічі окремо відзначили, що Переказ вселенської Церкви не вимагає абсолютної одностайності у викладенні віровчення, формах богослужіння і канонічних правилах. Однак слід чітко визначитися у межах допустимої різноманітності у формах богослужіння, термінології, духовній і канонічній практиці. На цій зустрічі було підтверджено необхідність прийняття Спільної Декларації про примирення, в якій будуть використані святоотецькі й літургійні тексти обох сторін, термінологія всіх Семи Вселенських соборів, богослов'я св. Кирила Олександрійського та Іоанна Антиохійського. Із практичних кроків зустрічі можна відзначити також постанову про створення Робочого комітету Церков, головними завданнями якого повинно стати: поширення інформації про зустрічі й налагодження діалогу між обома сім'ями православного світу; забезпечення доступу до першоджерел спільної богословської спадщини; підтримка богословських контактів на всіх рівнях; створення спільних дослідницьких центрів для богословських та історичних досліджень вселенської православної традиції тощо [Там само.- P. 8-13].

Четверта всеправославна зустріч відбулася в Аддис-Абебі (Ефіопія) 22-23 січня 1971 р. з ініціативи ефіопського імператора. Учасники підтвердили необхідність взаємного зняття анафем. Ці анафемати вже давно втратили свою актуальність, і кожна Церква повинна обрати власний метод їх відміни. Церквами не ставиться питання про обов'язкове внесення у інші літургійні календарі своїх святих. У зв'язку із переглядом усталених у церковній історії поглядів на IV-й Вселенський собор, учасники зустрічі запропонували автокефальним Церквам з допомогою церковної преси, інших засобів масової інформації підготувати віруючих до сприйняття виправленої історії та церковних текстів, внести відповідні зміни в освітні програми, особливо в тих випадках, коли анафемати і прокляття записані в літургійні тексти і піснеспіви даної Церкви [Там само.- P. 14-16]. Крім цих, важливих для об'єднання православ'я, питань, на зустрічі було також обговорено низку проблем, богословське вирішення яких дозволяє говорити про спроби формування соціальної доктрини православ'я. Зокрема це проблеми сучасного світу, миру і справедливості у православному розумінні, відносини з іншими християнськими Церквами, співробітництва між ними у сфері духовної освіти й евангелізації тощо.

Задекларована неофіційними зустрічами програма дій є надзвичайно складним і довготривалим процесом. Вона не може бути виконана за рік-два. Тому не дивно, що наступна, вже **офіційна зустріч** (перша пленарна сесія) представників двох гілок православ'я (Змішаної Богословської Комісії) відбулася аж через 14 років – у грудні 1985 р. в Православному центрі Вселенського патріарха, що у містечку Шамбезі біля Женеви. Обговорювалися проблеми: термінології; соборних визначень і постанов; історичних факторів; сучасних інтерпретацій христологічних догматів. Друга пленарна сесія офіційної зустрічі, яка відбулася в червні 1989 р. в Єгипті (монастир св. Бішою у Ваді-ел-Натруні), унікальна тим, що це була перша після 451 р. представницька (13 Церков) зустріч обох сімей православ'я, на якій була прийнята спільна Заява, своєрідне сповідання спільної віри. У цій Заяві утверджено православну віру в Ісуса Христа, Бога і людину, єдину особистість. Щодо догматичного визначення (оросу) IV Вселенського Собору (451 р.), було зазначено: "Ми згодні в засудженні ересей Нестора і Євтихія. Ми не розділяємо і не розлучаємо людську природу у Христі від Його Божественної природи, і не думаємо, ніби перша була поглинута останньою і таким чином перестала існувати. Чотири визначення, що використовуються для опису таїни іпостасного поєднання, належать до нашої спільної традиції – незлитно (асінхитос), незмінно (атрептос), нероздільно (ахорістос) і нерозлучно (адіеретос)" [Цит. за: Дамаскин (Папандреу), митрополит Швейцарський. Православие на пороге третьего тысячелетия.- К., 1999.- С. 242].

На третьому пленарному засіданні у вересні 1990 р. (знову у Шамбезі) було прийнято нову Заяву, в якій стверджується, що нині існують всі умови для зняття взаємних анафем. Це вже фактично означає відновлення повного церковного і євхаристичного спілкування. "Сьогодні ми ясно зрозуміли, що обидві сім'ї завжди вірно дотримувалися однієї й тієї ж істинної православної христологічної віри і неперервного продовження апостольської традиції, хоча й по-різному застосовували христологічні терміни. Ця спільна віра й постійна вірність апостольській традиції повинні стати основою нашої єдності й спілкування" [Богословский диалог между православной церковью и Восточными православными церквями. Хрестоматия.- М., 2001.- С. 22].

На наступній офіційній зустрічі в листопаді 1993 р. в Шамбезі у спільній Заяві було запропоновано всім помісним Церквам зняти всі засудження й анафемати на адресу іншої православної сім'ї, якщо вони були накладені не за ересь, а за неприйняття рішень IV Вселенського Собору. Як свідчить історія, для Православ'я будь-які зміни –

позитивні чи негативні – часто закінчувалися розколом. Тому цією четвертою нарадою Змішаної Богословської Комісії розглядалися і такі, на перший погляд, дивні питання: Як ми розуміємо і яким чином здійснюємо в житті наших Церков відновлення повної єдності? Які будуть канонічні і літургійні наслідки повного спілкування Церков? тощо. Адже усвідомлення нових реалій є важкою й тривалою працею, яка потребує спільних зусиль духовних шкіл, монастирів, духовних братств, молодіжних рухів. Але без цієї щоденної праці розпочатий об'єднавчий процес роз'єднаних, як виявилось через непорозуміння, двох гілок православних Церков неможливо буде завершити успішно. Не випадково як одне із найголовніших завдань Нарада визначила "видання відповідної літератури, в якій буде викладено наше спільне розуміння православної віри".

Слід відзначити, що взаємні консультації і зустрічі представників Змішаної комісії з богословського діалогу між двома гілками православ'я не припиняються й донині. Працюють Комісії з літургійних та пастирських питань. На їх зустрічі у березні 1995 р. було прийнято дуже важливі рішення. Зокрема підкомісія з літургійних питань запропонувала залишити різноманіття літургій у відповідності із духом давньої нерозділеної Церкви. Але було застережено, що допускаючи місцеві літургійні форми, тобто зберігаючи правдивість й щирість власних літургійних самовиразів, навіть після акту Об'єднання двох православних сімей не слід буде об'єднувати літургії на кшталт уніатського змішування. [Цит. за: Дамаскин (Папандреу), митрополит Швейцарский. Православие на пороге третьего тысячелетия.- С. 251]. Підкомісія із пастирських проблем запропонувала написати спеціальне Богословське дослідження з метою пояснення спірних пунктів богословських угод, а також докласти максимальних зусиль для популяризації Діалогу і підкреслення його значення для майбуття Вселенського Православ'я.

Слід зазначити, що міжцерковний діалог має значний резонанс у православному світі. Наприклад, після однієї із таких зустрічей у Бухаресті, з'явилася спеціальне Визначення Священного Синоду Румунської православної церкви від 8-9 грудня 1994 р., в якому, окрім завдання "вивчити можливість результативного зняття анафем" із представників СПЦ, перед викладачами всесвітньої церковної історії і патрології ставиться завдання переглянути зміст навчальних матеріалів, що стосуються Східних православних церков "з метою внести правки в ті розділи, що стосуються Східних Православних Церков". Таким чином, Румунська ПЦ, як і більшість православних Церков, розпочала реальну працю із "інформації кліру і внесення свого

вкладу в створення позитивного клімату в лоні нашої Церкви у ставленні до результатів Діалогу" [Цит. за: Дамаскин, митрополит. Православие на пороге третьего тысячелетия.- С. 247].

Однак не всі православні Церкви вносять реальний вклад у справу об'єднання Православ'я. Як завжди очікувальна позиція у Руської православної церкви. Архієрейський Собор 1994 р., вивчивши наявні на той час документи, визначив, що "передчасно мати загальноцерковну думку із даного питання [Див.: Архиерейский Собор Русской Православной Церкви. 29 ноября – 2 декабря 1994 г. Документы.- М., 1994.- С. 27]. Не набагато далі пішов і ювілейний Собор Московського патріархату 2000 р., який у розділі "Основні принципи ставлення РПЦ до інославія" задекларував "вітати дух братерства, взаєморозуміння і продовжити діалог на двосторонньому рівні" з дохалкидонськими Церквами [Русская Церковь на рубеже веков. Юбилейный Архиерейский Собор Московской патриархии 13-16.08.2000.- СПб., 2001.- С. 105-106]

Необхідно зазначити, що в тій же Російській ПЦ, деяких інших православних церквах наприкінці 90-х років ХХ ст. сформувалася значна опозиція визнанню СПЦ як православних. Провідником цієї опозиції є Афон [Дет. див.: Пагубное единомыслие. Уния: история и современность // О духовном рассуждении.- Вып. II.- СПб., 1996; Меморандум Священного Соборания Святой Горы (гора Афон) относительно диалога между православными церквами и монофизитскими церквами // Православная Русь.- 1995.- № 13.- С. 2-3]. Ці опозиційні настрої піддаються нищівній критиці з боку нинішніх авторитетних православних богословів [Див., наприклад: Ответ Председателя Межправославной Комиссии по богословскому диалогу с православными Восточными Церквами, высок. митрополита Швейцарского Дамаскина на письмо св.Общины Святой Афонской горы относительно данного диалога // Дамаскин, митрополит. Православие на пороге третьего тысячелетия.- К., 1999] і, на думку цих богословів, викликані простою непроінформованістю опозиціонерів щодо реального стану справ. На нашу думку, з подальшим розвитком подій і узгодженням позиції щодо спірних питань, головним з яких є визнання 4-7 Вселенських Соборів, опозиціонери міжправославного єднання будуть втрачати свій вплив.

Чому нині така увага повинна приділятися православними віруючими розвитку діалогу між Православними і Східними православними церквами? Відновлення євхаристичного єднання матиме вирішальне значення, адже Православні церкви повернуть багатство давніх християнських літургійних традицій. Східні ж

Церкви відкриють неоціненні скарби візантійської богословської думки і мистецтва, надбання помісних православних церков. Саме в такий спосіб глибше розумітимуться православні істини, місія православ'я у світі. В умовах постійного зменшення кількості православних у світі, падіння їх авторитету навіть у традиційно-православних країнах, гадаємо, що такий діалог є життєво необхідним для майбуття православ'я як християнського напрямку.

Відслідковування діяльності Змішаної комісії є не менш важливим і для релігієзнавців. **Адже богословський діалог між двома гілками православ'я, що розпочався понад 40 років тому, дозволяє нині говорити про необхідність перегляду оцінок і висновків IV Вселенського Халкидонського Собору 451 р., глибшого вивчення причин розколу православного світу наприкінці V – у VI столітті.** Розпочата нині переоцінка цього собору деякими помісними православними церквами дає підставу говорити про незворотність розпочатого діалогу.